

A besorolás hatalma

Hozzászólás a média- és kommunikáció tudományosságának témájához

Szilágyi-Gál Mihály

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Egy diszciplína tudományosságának két forrása van. Az első filozófiai természetű, amennyiben abból a problémából adódik, hogy van-e empirikus és elméleti különállása az adott területnek. Ennek megfelelően akkor születik új tudományos terület vagy akár új tudomány, amikor a meglévő tudományos regiszterek nem elegendők bizonyos jelenségek megmagyarázásához vagy akár felvetéséhez és megfigyeléséhez. Az empirikus, vagyis mérési, tapasztalati anyag és az azt szisztematizáló elméleti keretrendszer az a két ág, amelynek együttes elkülönülése egy új terület megszületését vonja maga után. A média és kommunikáció diszciplínájának tudományosságát az az empirikus és elméleti különállás indokolja, amelynek birtokában saját rendszerszerű kérdések és válaszok adhatók olyan jelenségekre, amelyeket korábbi tudományok csak részben vagy egyáltalán nem tudtak megragadni.

A média- és kommunikációtudomány, ahogyan ma használjuk, olyan megalapozott tudományok metszéspontján jelent meg a 20. század elejétől kezdve, mint a szociológia (ezen belül a közönség-, illetve közvéleménykutatás); a pszichológia, amely – a szociológiával karöltve – a befogadás lélektani és társadalmi folyamatainak értelmezésével járult hozzá ennek a „tudományosodásnak” a folyamatához; a politikatudomány, amely maga is részben a filozófiából, részben a jogból, a pszichológiából és a szociológiából nőtt ki; a közgazdaságtan, amely a média haszonszerkezetének, piaci jellegének tanulmányozásában vált fontossá; a nyelvészet (ezen belül leginkább a szemiotika), továbbá a retorika mint a nyugati civilizáció legkorábbi kommunikációs elmélete és gyakorlata (amely ugyanakkor inkább mesterség vagy művészet, mint tudomány).

A tudomány története kutatási területek fúzióinak és újraegyesüléseinek története. Például Arisztotelész számára a lélek tanulmányozása a filozófia része volt, míg napjainkban a kognitív tudományban – bizonyos témák mentén – ismét az elmefilozófia és a pszichológia egyesülését látjuk. A tudományvá válásnak efelől az értelmezése felől nézve a média- és kommunikációtudomány egy interdiszciplináris problémaregiszter mentén született meg a 20. században, és olyan jelenségeket figyel meg és értelmez, amelyeket egyetlen másik tudomány regiszteréből sem lehetett kielégítően megközelíteni: ebből adódik tudományosságának létjogosultsága.

Egy diszciplína tudományosságának másik forrása intézményszociológiai, ezen belül hatalmi természetű. Ahogyan Thomas Kuhn *A tudományos forradalmak szerkezete* (1962) című korszakalkotó művében bemutatja, az intézményszerű tudományosság státusának megszerzése egy közösség általi elfogadás és befogadás hatalmi döntése. Bár a tudományosság elméleti alapszempontja egy kísérlet megismételhetősége, hogy mi számít kísérletnek, mit figyelünk meg, mit hagyunk figyelmen kívül mint történést vagy mint értelmezést, végső soron egy tudományos közösség döntésének függvénye, amelynek saját szakmaisága is egy konkrét intézményességbe való beletartozás függvénye – a felvételtől a diplomaszerezésig és az egyéni kutatói teljesítmény mérésének módszertanáig stb. Kuhn megfigyelése az, hogy a tudomány mindenkori működése konformista, és a tudományban csak akkor lehetséges a változás, ha forradalmak játszódnak le benne, amelyek lerombolják a paradigmává merevedett eszköztár egy adott rendszerét, és ezeket újakkal cseréli fel. Az utóbbi folyamat mindig egyfajta renitenciával kezdődik, de problémamegoldó teljesítménye igazolja, hogy olyan megoldásokat kínál, amelyek hiányában a meglévő paradigma zsákutcába vezet. A baktériumok felfedezésétől az ősrobbanás elméletéig és a televíziós képtechnológia megszületéséig számos példa illusztrálja a konformizmus és a paradigma-váltás kuhni dinamikáját. Ebben a dinamikában a leleményesség és a hatalom kerül szembe egymással, és nem mindig a leleményesség győz. Vannak és lesznek olyan megoldások és magyarázatok, amelyek valamilyen nem nyernek polgárjogot a domináns intézményszerű tudomány világában.

Ebben a dinamikában küzdenek a média- kommunikációtudomány kutatói is, akik időről időre szembetalálják magukat a saját tudományuk létjogosultságát érintő kételyekkel a többi tudomány képviselőinek részéről. Elihu Katz és Paul Lazarsfeld kétlépcsőshatás-elmélete 1955-ből olyan megközelítése volt a rádió és a sajtó hatásának, amelyet sem a piackutatás, sem a lélektan nem tudott a maga specifikumában megragadni. Ez a specifikum tette műüket (*Personal Influence*) a médiakutatás egyik alapművévé. Jürgen Habermas nyilvánosságelmélete 1962-ből a politikai szociológia és a történelemkutatás szintézisében adott fogalmi kulcsot a nyilvánosság megértéséhez, amellyel e tudományok meglévő regiszterei külön-külön nem rendelkeztek. Marshal McLuhan könyve, az *Understanding Media: The Extensions of Man* (1964) a hordozó médium és a hordozott tartalom olyan összefüggését állítja fel, amely szintézisében egy különálló tudományos terület felé mutat. Jean Baudrillard 1971-ben megjelenő médiaelmélete a hiperrealitást generáló televízióról és Umberto Eco neotelevízió-elmélete (1984/1990) e médium öntematizálásáról gondolatiságában még kötődik a magaskultúra kánonjaihoz, és ezekhez képest jellemez kortárs folyamatokat. Ugyanez igaz McLuhan és Habermas megközelítéseire is. Ezzel szemben például Donald L. Shaw és Maxwell E. McCombs (1972) napirendelmélete már kifejezetten a szemük láttára zajló események mérésére alapoz, elméletükben a történeti visszatekintés legfeljebb mellékszerepet kap. Ez jelzi egy új kánon beérését, témakezelésének autonómiáját.

Ezek és hasonló fejlemények vezettek el egyebek között ahhoz az intézményes válaszhoz, hogy a német egyetemeken a hatvanas évektől kezdve a médiakutatás – amely korábban inkább a szellemtudományok (*Geisteswissenschaften*) karain, az erősen bölcsészeten alapuló zszurnalisztikát jelentette – fokozatosan levált, és a társadalomtudomány karainak irányába vette útját. Ez utóbbiakon már nem a hagyományos hermeneutikai értelemben vett kutatások domináltak, hanem a társadalomtudományok metrikusabb, technikai elemzéseikig menő módszerei. E folyamat végén a médiakutatás és -oktatás levált a magaskultúra kínálatairól, napjainkban már intézményesen is.

Ugyanakkor a média- kommunikáció tudományos önállósodásának folyamatának volt mire visszatekintenie: a retorikára. A nyugati kultúrkörben az ókori görög és római retorika a tudatos kommunikáció első szisztematikus elmélete és gyakorlata. A törvényszéki beszéd és a politikai beszéd kísérleti területeiről hozott anyagból a retorika a legkorábbi kommunikációelméleti kezdeményezésnek tekinthető. A retorika 20. századi újrafelfedezése – többek között Ivor Armstrong Richards *The Philosophy of Rhetoric* (1965) című könyve nyomán – behozza a kommunikáció interaktív aspektusának vizsgálatát. Ennek megfelelően és a klasszikus retorikát kiegészítve már nem a szónok–hallgatóság-szereposztáson van a hangsúly, hanem a kommunikációs aktusokban résztvevő felek közös jelentéstételezésén. Ezzel egy szimmetrikusabb kommunikációs szemlélet alakul ki, amely közel áll a poliszémia, a sokféle olvasat, ezen belül a félreértések keletkezésének pragmatikájához. Richards kutatásai és egyéb iskolák eredményei, mint például a beszédaktus-elmélet (John Austin [1962], John Searle [1969] stb., továbbá Hilary Putnam [1975] és a Richard Rorty [1967] által elnevezett *linguistic turn* paradigmája) a jelentést mint társadalmi praxist járja körül, és ennek mentén kerül be a média- és kommunikációs szakok oktatói és kutatói curriculumába.

Karl Raimund Popper falszifikációelmélete (*Realism and the Aim of Science*, 1956) Kuhn paradigmaelméletének egyik alternatívája, amennyiben a tudományosság megállapításában, az úgynevezett demarkációs elvben a racionalitás univerzális eszközt azonosítja, amely túlmutat a paradigmaváltásokon – ez az eszköz a falszifikáció. Eszerint egy hipotézisben sosem azt kell vizsgálnunk, hogy mi az, ami igazolná (a verifikációja), hanem azt, ami megcáfolná (a falszifikáció). A Popper–Kuhn-ellentét, valamint Paul Feyerabend (1975) metodológiai nihilizmusa nem ennek a hozzászólásnak a témája. De Kuhn nyomán talán elfogadhatjuk, hogy a klasszifikáció – így a tudományos besorolás is – hatalmi tevékenység, amelyet olyasvalaki végez el, aki valamilyen saját jogosultságra hivatkozik. Lehet ez a tudományos akadémia, az akkreditációs bizottság, valamilyen oktatási törvényes környezet vagy egyéb intézményes keret. De végső soron egy hatalmi csoport és az általa diktált klasszifikációs szempontokat elfogadó szakmai közösség fogad be vagy rekeszt ki újabb jelentkezőket. Ennek alapján azt mondhatjuk, hogy a tudomány intézményes értelemben egészében sosem modernizálódott, egy középkori világ maradt, amelyben várurak vannak, és ezeknek a demarkációs hatalma erősebb, mint a falszifikáció univerzális módszere. Hogy ebben a hatalomban milyen arányban osztozik a tudományos közösség az ő saját szempontjaival, illetve a politikai hatalom, az már az adott politikai rendszer jellegének és minőségének függvénye.

Felhasznált irodalom

- Austin, John (1962): *How to do Things with Words*. Clarendon Press.
- Baudrillard, Jean (1971/2024): *Requiem for the Media*. Routledge.
- Eco, Umberto (1984/1990): *A Guide to the Neo-Television of the 1980s*. Saint Martin's Press. In: Zygmunt G. Barański & Robert Lumley (eds.): *Culture and Conflict in Postwar Italy. University of Reading European and International Studies*, pp. 245–255. Palgrave Macmillan, https://doi.org/10.1007/978-1-349-20841-8_13
- Feyerabend, Paul (1975): *Against Method: Outline of an Anarchistic Theory of Knowledge*. New Left Books.
- Habermas, Jürgen (1962/1971): *Strukturwandel der Öffentlichkeit. Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft*. Luchterhand.
- Kuhn, Thomas (1962): *The Structure of the Scientific Revolution*. Chicago University Press.
- Katz, Elihu & Paul Lazarsfeld (1955): *Personal Influence*. The Free Press.
- McCombs, Maxwell & Donald L. Shaw (1972): The Agenda-Setting Function of Mass Media. *Public Opinion Quarterly*, vol. 36, no. 2, pp. 176–187, <https://doi.org/10.1086/267990>
- McLuhan, Marshal (1964): *Understanding Media: The Extensions of Man*. McGraw-Hill.
- Richards, Ivor Armstrong (1965): *The Philosophy of Rhetoric*. Oxford University Press.
- Rorty, Richard (1967/1992): *The Linguistic Turn*. University of Chicago Press.
- Popper, Karl Raimund (1956/1983): *Realism and the Aim of Science*. Routledge.
- Putnam, Hilary (1975): *Language, Mind and Knowledge*. University of Minnesota Press.
- Searle, John (1969): *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge University Press, <https://doi.org/10.1017/CBO9781139173438>